

מתורתו החינוכית של המהר"ל מפראג

תוך כדי הוראת דרכי הוראה חדשניות המדגישות בין השאר: התייחסות ליכולתו האינדיבידואלית של התלמיד, עבודה בקבוצות, חיזוקים חיוביים, למידה עיני עשייה, חשיבות הגירויים הסביבתיים להתפתחות הילד וכיוצא ב, נזכרתי בתורתו החינוכית של המהר"ל מפראג. גם אם לא היה המהר"ל מדען במובנו המדויק של מונח זה, בהחלט נחשב הוא לגדול הפדגוגים בישראל.

המהר"ל מפראג, הרב יהודה ליווא בן בצלאל (1512-1609) היה "מהפכן" בענייני חינוך בדורו. הוא התקומם נגד קלקול החינוך והלימוד שראה במסגרות החינוך בתקופתו ב"חדרי" ובישיבה. מלבד גאונותו בכל אוצרות היהדות ומכמניה, פרשנותו הענפה לתורה ולתלמוד ותרומתו הרבה לעולם המחשבה היהדות הוא נחשב למוכיח ולמחנך. הוכיח כנגד השגיאות והסיבות שהובילו אליהן. וכה התבטא:

"נשתכחה תורה מישראל בארצות שחיו ופעלו שם אדירי התורה: רש"י, ר"ת, ובעלי התוספות. מי הוא השר הממונה על אותה שיכחה? שיטת הלימודים הפגומה¹. ובמקום אחר כתב: "בטלו בעלי מעשה בישראל, על מה ולמה? האחד סיבה לשני. הנהגת הלימודים המקולקלת בעקבה כרוך גם ביטול המעשים... נכנסים תינוקות לבית רבן ויציאתם כביאתם. מה הגורם לכך? הנהגת הלימוד הפרוע"².

גוטסדינר מסיק³ שהמהר"ל למד בבית מדרש, שנקודת הכובד בו הייתה "קנה לך חבר", וזה בין היתר, שימש מקור השפעה על תורתו החינוכית. גוטסדינר לומד ממנהגו הקבוע של המהר"ל לחזור על כל סברה והסבר כמה פעמים, שהיה אוטודידקט, שאל חכמתו ותורתו למד בכוחות עצמו מספרים.

המהר"ל יסד בית-מדרש בפראג וראה בלימוד התורה בחברותא את הדרך להשגת "השכל הנבדל" – הכושר הדתי המיוחד ליהודי בלבד, שבזכותו יוכל להגיע למדרגה העליונה ביותר של ידיעת התורה. וכך הוא כותב: "צריכים להתנהג במנהג ראשונים, שהיו משתוקקים לתורה והיו לומדים הרבה יחד... שיהיה קנין התורה בחבורה... שע"י החבורה קונה השכל הנבדל"⁴. לפי שהשכל האנושי מתקשה לתפוס את האמת במלואה, צרוף דעות שונות ותפיסות שונות מקרב לאמת.

עיקרון יסודי בשיטתו החינוכית הוא שיש לתת לנער משא כפי שיוכל לשאת, ולכן יש להתאים את דרגת הקושי של החומר לגיל הנער, דהיינו: בן חמש למקרא, בן עשר למשנה בן חמש עשרה לתלמוד⁴.

משנולד התינוק יש בו שכל בכוח, כשהתינוק מגיע לגיל חמש אפשר להוציא את השכל מהכוח אל הפועל ע"י חינוכו הפורמלי ע"י הוראת מקרא. היות והשכל נתון להשפעת הגוף,

1. דרוש על התורה, ל"ד.

2. נתיב התורה, פ"י.

3. אי גוטסדינר, הארי שבחמי פראג, אזכרה 3. העורך: לי פישמן, ירושלים (1937).

4. חידושי גור אריה על פי ואתחן.

חזק בילד כוח היצר, ולכן צריך בגיל צעיר "לשחד" את התאוות ע"י פרסים ושכר חומרי. כדי לעודד את הילד ללימודים ולמעשים טובים, אי אפשר לסמוך אך ורק על הסבר והטפה.

היות ובגיל צעיר כוח הזכרון רען ובעל כושר קליטה גדול, הדגיש המהר"ל את חשיבות החזרה והשינון כדי שהתורה תהיה שומה בפי הצעירים: "חזרת הלימוד הוא הכל, והפוכו סלוק התורה"⁵. בגיל הבגרות יכול להנער לעלות בשלבי הלימוד ולעסוק במשנה ובגמרא, כמו הבנין שכל נדבך שבו הוא יסוד לנדבך הבא, וכך הוא מוכיח את בני דורו:

"הדור הפחות הזה הם נוהגים כמו הסכל אשר יראה אומן אחד בונה חומה, חופר יסוד עמוק לחומה... והסכל חושב כי דבר זה מעשה הבל, כי למה יחפור מתחת לארץ, רק יעמיד החומה על קרקע שוה" (שם). "ומה ערך יש לנער אל הגמרא... כאשר יקנה הקטן דבר שאינו מתיחס אל שכלו".⁶

גם בחירת המסכתות הנלמדות נעשתה בלי התחשבות בצרכיהם של הנערים. למדו ב"חדרי" אותן מסכתות שבהן עסקו באותו ה"זמן" בישיבות. נערים צעירים למדו מסכתות הכוללות דיני אישות ודיני ממונות. חומר הלימוד לא התאים לגיל הילדים לא מבחינת יכולתם האינטלקטואלית ולא מבחינת צרכיהם וניסיונם. התוצאה הישירה היא, שהמורים נאלצו לנקוט באיומים כדי שהתלמידים יקשיבו וילמדו.

המהר"ל רואה בלימוד העיוני תועלת רק במידה והוא מביא לידי תוצאות מעשיות, דהיינו: לימוד המכוון להשפיע על אורח החיים והתנהגות הילד. כך מסביר הוא את מאמרו של רבן שמעון בן גמליאל "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה"⁷. גם אם המדרש עולה על המעשה ומקנה לאדם מדרגה גבוהה יותר של שלימות, אין הוא יכול להגיע למדרש, שהוא המופשט של התורה, אלא רק על יסוד המעשים, כלומר: בדרך של למידה ע"י עשייה.

פעילות מעשית ממלאת את הנער תמיהה ומעוררת את התעניינותו של הנער, כמו הפעילות המשותפת של האב והבן בליל הסדר, שמעוררת את התעניינות הנער השואל את ארבע הקושיות. כדי להבהיר את חשיבות המעשה על פני המדרש – המופשט, הוא מביא את משל הלחם והיין: היין, שהוא המדרש, הוא בעל ערך רב מן הלחם, אך הלחם, שהוא המעשה, הוא בעל חשיבות רבה יותר לקיומו של האדם. למידה ע"י עשייה היא למידה מוחשית, וזה שלב מוקדם ללמידת המופשט. הדרך הטובה ביותר היא להתקדם מהמוחשי למופשט כדי להימנע מן הסכנה של גיבוב מילים חסרי משמעות.

לגבי השאלה מה יש ללמד את הנער, סבור המהר"ל, שיש לחנכו למלאכה או למסחר, ולא רק לשם פרנסה אלא לשם שלימות האדם. בשלב הבא יש ללמדו את חוכמת הטבע, המתמטיקה והפילוסופיה. בלימודי הטבע הוא רואה חובה היות והם עשויים לעורר התפעלות והערצה למעשי ידי הבורא. השלב הגבוה ביותר שאליה צריך לחתור יהודי הוא ידיעת התורה ושמירת מצוותיה. תרי"ג מצוות הן הטוב המוחלט.

המהר"ל מדגיש את חשיבות ההבנה השכלית והבנת טעמן של המצוות. הוא מדגיש את השפעת הסביבה על חינוכו של הנער. הוא מונה מכשולים סביבתיים בפני החינוך הרצוי

(המשך המאמר בעמ' 118)

5. דרוש על התורה, ל"ד.
6. כל ספרי מהר"ל מפראג, תפארת ישראל, פניו.
7. אבות א', משנה יז.
8. אי"פ קלינברגר, המחשבה הפדגוגית של המהר"ל מפראג, ירושלים (1962).